

Juryrapport

In de autobiografie van zijn jeugdijaren beschrijft Jean Paul Sartre een nachtmerrieachtige fantasie: terwijl hij voor een volle boekenkast staat, verbeeldt hij zich dat hij niet meer kan lezen en dat de lettertekens op de pagina's geen betekenis meer dragen, maar verworpen zijn tot zinloze krabbels, insectensporen... De boeken bestaan niet meer, omdat er geen lezer meer is die hun het bestaan kan schenken. Een dergelijke beklemmende gedachte zal wellicht ook diegenen bekruipen wie het levende bestaan van literatuur – en in het bijzonder van oude, in een vreemde taal geschreven literatuur – ter harte gaat. In de meeste openbare bibliotheken vult de rubriek 'literatuur-overige talen' (Grieks, Latijn, Italiaans, Spaans etc.) maar een bescheiden, vaak rommelig plankje, dat weggedrukt wordt door de brede balies met videobanden. Wie beroepshalve geacht wordt een jongere generatie te introduceren in het zogenaamde pantheon der onsterfelijke wereldliteratuur, zal moeite hebben zijn cynisme niet tot wanhoop te laten uitgroeien als bij het geven van de jaartallen van zo'n onsterfelijke vóór of na Christus de eerste welgemeende vraag luidt: Wie of wat is Christus? Er bestaan nog wel culturele verenigingen die als een soort cultuurreservaten de belangstelling voor de oude literatuur trachten te handhaven en door te geven, maar de vereniging 'Dante Alighieri' is niet de enige die zich zorgen maakt over de vergrijzing van haar ledenbestand.

Aan Frans van Dooren, vertaler van vooral Italiaanse literatuur maar ook leraar klassieke talen, zal ongetwijfeld het hier geschetste sombere perspectief weleens voor de geest gezwefd hebben, maar het heeft hem aangespoord om als een dwaze bij door middel van een ononderbroken reeks van vertalingen met inleidingen, essays en annotaties er voor te zorgen dat grote klassieke auteurs uit de Italiaanse letterkunde, prozaïsten (bijvoorbeeld Machiavelli, Boccaccio, Leopardi) en dichters als Petrarca, Michelangelo – maar ook de 20-eeuwse Nobelprijswinnaar Montale – voor het Nederlandse publiek konden blijven leven dankzij hun leesbaarheid in vertaling.

Wie het vertaaloeuvre van Van Dooren over de laatste 15 jaar overziet, constateert een opmerkelijke constante eigenschap: het streven naar leesbaarheid, dat rondom de vertaalde tekst tot uiting komt in de goed geïnformeerde en geformuleerde inleidingen en noten en binnen de vertalingen zelf, speciaal in een prozatekst als *De heerser* van Machiavelli, door het invoegen van verklaringen van vreemde namen en begrippen of door het verhelderen van een duistere zinsconstructie en gedachtegang. Sommige geleerde en erudiete lezers hebben zich weleens beledigd gevoeld door deze onderschatting van hun tekstbegrip en achtergrondkennis, maar Van Doorens vertalerschap is op dit punt niet los te zien van zijn leraarschap: hij mikt welbewust op de gemiddelde lezer-leerling, wiens onwetendheid en concentratieverlies nooit onderschat mogen worden.

Terwijl een didactisch-explicatieve tendens in al zijn vertalingen her en der aanwezig is, constateert men in de reeks poëzievertalingen één opmerkelijke omslag.

In de eerste fase van zijn vertalersloopbaan heeft Van Dooren zelf meermalen verkondigd en metterdaad getoond dat volgens hem poëzievertalingen zo veel

mogelijk de vorm van het origineel moeten bewaren en zelfstandige artistieke creaties dienen te zijn die op eigen kracht de Nederlandse literatuur verrijken. Zo heeft Van Dooren een keur van sonnetten van Petrarca en Michelangelo vaak niet zonder virtuositeit in Nederlandse rijmende sonnetten overgebracht, zoals hij ook vele jaren geleden Latijnse epigrammen van Martialis modern heeft laten rijmen, iets wat tegenover Martialis ietwat brutaal is. Iedereen weet dat dit artistieke streven, door Van Dooren zelf in een inleiding 'dwaas en hoogmoedig' genoemd, onvermijdelijk gepaard gaat met rijmdwangmatige weglatingen, toevoegingen, veranderingen, kortom transformaties waarmee de vertaler eigenmachtig zijn dienende rol opgeeft en als virtuoos vóór de oorspronkelijke dichter gaat staan.

Toen Van Dooren zich definitief waagde aan het beklimmen van de top die Martinus Nijhoff een Mont-Blanc noemde waarvan de bestijging bij iedere bocht moeilijker wordt, te weten het vertalen van *La Divina Commedia* van Dante, heeft de rijmvirtuoos Van Dooren zich uiteindelijk bescheiden teruggetrokken en tevreden gesteld met de functie van bedienaar van Dantes woord, zichzelf wegcijferend in zijn rol als gids ten behoeve van de lezer in het duistere woud der verwachting. Van Dooren heeft in een persoonlijk voorwoord verteld hoe cruciaal zijn eerste ontmoeting met Dante is geweest en hoe deze zijn levenskeuze als Italianist en vertaler heeft bepaald. Zo lijkt *La Divina Commedia* voor hem 'n Heilige Schrift te zijn geworden, waarin men niet eigenmachtig iets toevoegt, weglaat of verandert, maar waarvan men de inhoud zo leesbaar en zuiver mogelijk weergeeft en aan anderen verkondigt. Wellicht zou Van Dooren, gezien zijn persoonlijke gegrepenheid door Dante, zich liever de eerste twee regels hebben eigen gemaakt uit Michelangelo's sonnet 'Op Dante', die hij zelf als volgt vertaalde:

Er past ons niets dan een eerbiedig zwijgen,
zo fel verblindt zijn glans ons doffe oog.

Gelukkig voor ons lezers heeft de drang naar verkondiging gezegevierd over de schroomvolle bescheidenheid. In meer dan een publicatie heeft Van Dooren het verhaal verteld van zijn worsteling met de vormkeuze voor zijn Dante-vertaling. Hij heeft dit gevecht met de engel ook geïllustreerd door bij een kort, welbekend, fragment uit de derde zang van *Inferno* de originele tekst af te drukken naast een drietal vertaalde versies van eigen hand, een in rijmloze terzinen, een in rijmende kwatrijnen en een in proza. Aan deze laatste vorm heeft Van Dooren uiteindelijk de voorkeur gegeven blijkens zijn in 1987 verschenen vertaling. Nu aan Van Dooren de Nederlandse vertaalprijs wordt verleend die de naam draagt van Martinus Nijhoff, zelf een groot bewonderaar van Dante, is het wellicht toepasselijk de verschillende door Van Dooren gepresenteerde versies te confronteren met enige algemene opmerkingen die Nijhoff maakte naar aanleiding van de Dante-vertaling in rijmende terzinen van de hand van Albert Verwey.

Allereerst beklagt Nijhoff zich erover dat bij Verweys vertaling aantekeningen ontbreken, iets wat door Verwey zelf gemotiveerd werd met de ook voor Nijhoff reeds onaanvaardbare opvatting dat voor Dante het wereldstelsel, het in het gedicht

verwerkte geheel van intellectuele kennis slechts een bijkomstige betekenis zou hebben en het wezen van zijn poëzie niet zou raken.

Verweys opvatting, die gebaseerd is op een achterhaalde scheiding tussen poëzie en kennisoverdracht, werd niet door Nijhoff gedeeld en Van Dooren bevindt zich dus in goed gezelschap wanneer hij het belang van de inhoud onderstreept en de duisterheid, ja zelfs onbegrijpelijkheid ervan voor de moderne lezer met geserreerde aantekeningen wegneemt. Ook het toevoegen van tussenkopjes, samenvattingen en versvermeldingen maken Van Doorens vertaling tot een 'aangename', ja zeer aangename leeseditie, een term die Nijhoff gebruikte voor de behulpzame Dante-vertaling van Frederika Bremer. Wellicht zou bij een herdruk van de Van Dooren-vertaling de toevoeging van een aangenaam tweede leeslint overwogen kunnen worden, zodat de lezer ook kan bijhouden waar hij in het notenapparaat is gebleven.

Nijhoffs tweede opmerking betreft het rijm. Op dit punt is hij het met Van Dooren niet eens; 'de Commedia is een rijmgedicht en zelfs een gebrekkig bereiken van dit essentiële is (aldus Nijhoff) boven het vrijwillig zwichten naar een lager plan te verkiezen'. Nijhoff signaleert een technische kwestie: een tweelettergrepig rijm in het Italiaans is niet hetzelfde als in het Nederlands. De tweede lettergreep die het rijm slepend maakt, is in het Nederlands bijna altijd een stomme 'e' in een meestal gesloten lettergreep, terwijl in het Italiaans de tweede lettergreep door alle vocalen van het alfabet kan worden gevuld en merendeels in een open syllabe voorkomt (men vergelijk bij Dante bijvoorbeeld de rijmwoorden 'detto-intelletto / accorta-morta' en in de door Van Dooren niet voltooide rijmende versie 'rouwen, aanhoren, schouwen, verloren'). Kortom, een integrale handhaving van de vorm kan niet en strandt in het Nederlands op die vermaledijde stomme 'e'. Dit probleem doet zich ook voor in de rijmloze terzinenvertaling zowel bij Van Doorens vertaalexperiment als in de bekende vertaling van Kops, waar ook de 11e accentloze lettergreep maar al te vaak een stomme 'e' is, die op den duur in grote getale monotone en slepende effecten teweegbrengt. Van Dooren heeft evenals Nijhoff nog geopteerd voor een wisseling tussen zogenaamd staand en slepend rijm bij zijn poging de terzinen in rijmende kwatrijnen te transformeren. Het specimen dat gepubliceerd is, laat toch relatief veel opvulling zien (een kwatrijn heeft nu eenmaal meer ruimte dan een terzine) en, zoals gezegd, Dante vult men niet op, verandert men niet; men benadert hem op de minst onbevredigde wijze.

Als men, zoals van Dooren expliciet stelt, streeft naar een moderne leesbare Dante-vertaling, dan is *De Goddelijke Komedie* in proza als ideeënroman een consequent gekozen benadering. Wat het origineel aan poëtische spankracht en verheffing inboet, wordt gecompenseerd door de intellectuele scherpte en levendigheid van de prozaweergave. Wie van Doorens moderne, leesbare vertaling binnentreedt, behoeft ten aanzien van het daadwerkelijke voortleven van Dante in Nederland niet alle hoop te laten varen.

Tot slot een kort fragment uit zijn vertaling, te weten de aanhef van het 31e canto uit Het Paradijs. Daarin beschrijft Dante hoe hij de sneeuw witte roos aanschouwt, die wordt gevormd door duizenden gelukzaligen die in afdalende rijen

om het middelpunt zijn geschaard; engelen vliegen als bijen af en aan, van de zielen naar God en van God naar de zielen.

Omdat Dante deze engelen als zingend voorstelt en hen bovendien vergelijkt met een bijenzwerm die bij God de zoete honing vergaart en vervolgens uitdeelt – een traditioneel vergelijkingsbeeld waarmee vooral de arbeid van de dichter werd aangeduid – lijkt het geoorloofd de aanhef van dit 31e canto een poëtische duiding te geven die ook op de vertaalarbeid zelve van toepassing is. Het is in dit verband niet irrelevant te signaleren dat deze aanhef mede de dichter Nijhoff tot zijn ‘Lied der Dwaze Bijen’ heeft geïnspireerd en wellicht ook Van Dooren zelf tot zijn kwalificatie van de poëzievertaler als ‘hoogmoedige dwaas’. Het zijn de dwaze bijen die als middelaar het contact onderhouden tussen enerzijds *La Divina Commedia*, het hoog boven ons uitrijzende werk der wereldliteratuur dat met alle functies van de menselijke geest is geconcipieerd, uitgewerkt en afgerond, en anderzijds de gelukzalige lezerschare die dankzij de vlucht der bijen enigermate in de goddelijke rijkdom kan delen. De vertaling van het fragment luidt aldus:

De heilige heerschare, die Christus door zijn bloed tot zijn bruid had gemaakt¹ (noot 1: de triomferende kerk die gevormd wordt door de gemeenschap der gelukzaligen), verscheen mij dus in de vorm van een sneeuw witte roos. Maar de andere² (noot 2: bedoeld is hier de heerschare van de engelen), die al zwevend niet alleen Gods glorie aanschouwt en bezingt maar ook Gods goedheid die haar heeft gemaakt tot wat zij is, leek op een bijenzwerm, die het ene moment neerstrijkt op de bloemen en het andere terugkeert naar de plek waar het werk in zoete honing wordt omgezet: steeds weer opnieuw daalden zij neer in de grote bloem die zich met zoveel bladeren tooit, en steeds weer opnieuw stegen zij eruit op om naar de plaats te vliegen waar hun liefde eeuwig verblijf houdt. Hun gezichten straalden als door levend vuur, hun vleugels waren goudgekleurd, en de rest van hun voorkomen was zo helderwit dat geen sneeuw die mate van witheid ooit heeft bereikt.³ Telkens als ze in de roos neerdaalden, lieten zij, van rij naar rij gaande, alle gelukzaligen delen in de vrede en liefde die zij, door naar God omhoog te vliegen, vergaarden.

In noot 3 wijst Van Dooren op de kleurensymboliek in de voorgelezen passage, die ook op zijn eigen vertalerschap van toepassing lijkt: de aanduidingen ‘vuur’, ‘goud’ en ‘sneeuw’ symboliseren achtereenvolgens de vurige liefde, dat verheven werk en de volmaakte zuiverheid. Al evenaart de vertaler uiteraard niet de klankschoonheid en bondigheid van Dante, zijn vertaling is in de huidige ‘middeleeuwen’ zeer belangrijk en een literaire en culturele daad van grote betekenis. Zij vormt het hoogtepunt van een indrukwekkende reeks vertalingen, die op zorgvuldige en aansprekende wijze de belangrijkste auteurs uit de Italiaanse letterkunde voor de Nederlandse lezer toegankelijk maakt. Op grond van deze verdiensten heeft de jury Frans van Dooren unaniem voorgedragen voor de Martinus Nijhoffprijs 1990.

De jury:

Ferdinand van Ingen
Hans van Pinxteren
Piet Schrijvers, voorzitter
Loes Visser
Rien Verhoef
Fokke Procée, secretaris